 DOI: 10.7816 /idil-07-45-01

TARİHÎ VE ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİNDE "KÜSE-" FİİLİ

Anıl ÇELİK

Arş. Gör. Dr., Bartın Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, acelik(at)bartin.edu.tr.

ÖZ

Eski Türkçe metinlerde yer alıp bugün Türkiye Türkçesi ölçünlü yazı dilinde kullanılmadığı halde Anadolu Ağızlarında yaşamakta olan birtakım kelimeler vardır. Bu kelimelerden birisi de "küse-" fiilidir. Bu fiil; hem Moğolca ile Türkçe dillerinin her ikisinde de çok eski devirlerden bu yana tanıklanabilmesi, hem de kökeni, yapısı ve imlasıyla ilgili çeşitli tartışmalara yol açması bakımından dikkate değerdir. Söz konusu fiilden türeyen ve yine Türkiye Türkçesi ölçünlü yazı dilinde yer almamasına rağmen Yalova İli Yerli Ağzından derlenen metinlerde tespit edilen "güsenç" kelimesinden yola çıkılarak hazırlanan bu makalede "küse-" fiilinin etimolojisi, imlası ve morfolojisinin yanı sıra Tarihî ve Çağdaş Türk Lehçeleri ile Moğol Lehçelerindeki dilsel yolculuğu, leksikolojik durumu ve türevleri ele alınmış, lehçeler arası karşılaştırmalar yapılarak fiilin kullanımları örneklendirilmeye çalışılmış, kelime haritaları meydana getirilmiştir.

Anahtar kelimeler: *Türk Lehçeleri, Anadolu Ağızları, etimoloji, küsemek, küsenç.*

THE VERB "KÜSE-" IN HISTORICAL AND MODERN TURKIC DIALECTS

ABSTRACT

There are some words that exist in the old Turkic texts and live in Anatolian subdialects, although they are not used in the standart writing language of Turkey Turkish. One of these words is the verb "küse-". This verb can be witnessed both in Mongolian and Turkic dialects since the ancient times and it is also remarkable in terms of its origin, its structure and its spelling. This article is based on the word "güsenç" which was found in the texts compiled from the local subdialect of Yalova. The word "güsenç" is derived from the verb "küse-" and it is not included in the standart writing language of Turkey Turkish either. In this article; the etymology, spelling and morphology of the verb "küse-" are discussed. In addition to this, the linguistic journey of this verb, its lexicological condition, and its derivatives are studied. By making comparisons between the dialects, the use of this verb is tried to be sampled and word maps are created.

Keywords: *Turkic Di alects, Anatolian Subdialects, etymology, küse-, küsenç.*

DOI: 10.7816 /idil-07-45-01

Giriş

Ağız araştırmaları Türklük Bilimi açısından büyük önem arz etmektedir. Çünkü ağızlar; dilin en varsıl şekilde temsil edildiği iletişim birimleridir. Dillerin en eski devirlerinde kullanılmakta olan kimi kelimeler, ölçünlü yazı dillerinde bulunmasalar dahi ağızlarda çeşitli şekillerde yer alabilmektedir. Dolayısıyla ağızların, dillere ait söz varlığı ile ilgili mühim ipuçlarını bünyelerinde barındırdıkları söylenebilir.

"Yalova İli Yerli Ağzı" adlı doktora çalışmasında kaydedilen "güsenç" kelimesi tam da bu sebeple ilgi çekici bulunmuştur. Türkiye Türkçesi ölçünlü yazı dilinde yer almayan ve Yalova İli Yerli Ağzında "*unu da elinnen böle sürāsin ġızarmış pidelerin üstüne böreK gibi güsenç olur*" cümlesinde "istenilen, beğenilen, hoşa giden biçimde" anlamıyla, zarf görevinde tespit edilen söz konusu kelimeye (Çelik, 2018:416) bu biçim ve anlamıyla diğer Anadolu Ağızlarında rastlanmamıştır. Yalova İli Yerli Ağzındaki bu biçimin morfolojik olarak "küse-n-ç" yapısına dayandığı düşünülmektedir. Bu kelimeden yola çıkılarak, aşağıda, "küse-" fiilinin Tarihî ve Çağdaş Türk Lehçeleri ile Moğol Lehçelerindeki dilbilimsel macerası, anlamsal durumu ve etimolojisi incelenmiş, diğer Türk lehçelerindeki benzer yapıların kullanımları örneklendirilerek çeşitli karşılaştırmalar yapılmış ve kelime haritaları hazırlanmıştır.

1. "küse-" Fiilinin Etimolojisi Üzerine

"An Etymological Dictionary of Altaic Languages"'te Ana Altaycadaki varsayımsal bir "kʻi̯ü̯se" yapısına dayandırılan fiilin, yine varsayımsal olmak üzere Altay Dilleri'nden Ön Tunguzcada "xüse", Ön Moğolcada "küse-", Ön Türkçede "kṻse-" ve Ön Japoncada ise "kəs-" biçiminde olabileceğinden bahsedilir. Daha sonra bu kelimenin Orta Moğolca'da "guse-" ve "kuse-" ve Moğol Yazı Dilinde ise "küse-" şeklinde olduğu belirtilir. (Dybo vd., 2003:829) "An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish"'te ise önce "küse-" ana başlığı altında "dilemek, arzu etmek, hasret çekmek" tanımı verilmiş ardından fiilin çeşitli lehçelerdeki durumu örneklerle açıklanmaya çalışılmıştır. (Clauson, 1972:749) "Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü"'nde "küs-" ana başlığı altında ele alınan "küse-" fiili "arzu etmek" anlamıyla verilmiş ve fiilin diğer Türk lehçelerindeki durumları belirtildikten sonra Moğolcada da bir "küse-" fiilinin var olduğu bilgisi aktarılmıştır (Gülensoy, 2007:592).

Bunlarla beraber, fiilin kökünün Türkçenin yazılı metinlerinde rastlanılmayan "*kö-" köküyle alakalı olabileceğini söyleyen görüş ilgi çekicidir. Bu görüşten bahsetmeden önce birçok araştırmacının "*kö-" yapısıyla ilgili çeşitli çıkarımlarda bulunduğunu belirtmeliyiz. Örneğin, Doğan; "*Türk Dilinde Organ Adları Üzerine Bir İnceleme -Ana ve Ara Temel Kelimeler-*" isimli çalışmasında "göz" kelimesini "Ana Temel Organ Adları" başlığı altında incelerken "*Eski Türkçe köz 'göz' ve kör- 'görmek' kelimelerinin anlam ve seslik paralelliğinden yola çıkarak bu dönemden önceki Türkçe devresi için bir *kö- fiili tasarlayabiliriz*" demiş ve "göz" kelimesinin "*kö-" fiilinden gelebileceğini öne sürmüştür (Doğan, 2005:143, Duman, Sorokina, 2017:116). Yine Gülensoy da hazırlamış olduğu köken bilgisi sözlüğünün "göz" maddesinde yapıyı "kö:-z" şeklinde göstermiş ve kelimenin "*kö-" fiilinden gelebileceği görüşünü belirtmiştir (Gülensoy, 2007:389). Bunlarla birlikte, Hacıeminoğlu, ettirgen fiil teşkil eden ve fazla işlek olmayan bir ek olarak gösterdiği -/z/- ekiyle ilgili olduğunu ileriye sürdüğü bir örneği "köz-<kö-z-" "göstermek" şeklinde vererek "*kö-" fiilinden söz eder (Hacıeminoğlu, 1984:41). Günşen, "göster-" ve "görset-" fiillerini incelerken "İster göster-, isterse görset- biçimiyle düşünelim, bu fiillerin 'kö-'/'bağla-' fiiline dayanan ettirgen ve geçişli birer fiil gövdesi oldukları açıktır. Nitekim, köz (<kö-z 'göz, yani fiili gerçekleştiren organ') ismi ile kör- (<kö-r- 'görmek, yani nesne ile bağ kurmak') fiili türetilmiştir." (Günşen, 2005:134) demiş ve "*kö-" fiiline işaret etmiştir. Clauson'un "kör-" fiili ile "köz" ismi arasındaki şekil ve mana yakınlığından hareket ederek göz maddesi ile ilgili olacak şekilde "*There is obviously a very old etymological connection with kör-*", "*Belli ki, 'kör-' ile aralarında çok eski bir etimolojik bağlantı mevcuttur.*" (Clauson, 1972:756) yorumunu yapması da bu bağlamda dikkat çekicidir. Çakmak, "güzel" sözcüğünün etimolojisinden bahsederken, "*kö-" fiilini ele alan araştırmalardan ve onların bu konudaki görüşlerinden söz ettikten sonra "*Köz isminin türetilişinde, Türkçede bazı sözcüklerin türetilmesinde kullanılan: 'baz' 'bağımlı', tabi 'ba-' 'bağla-' (Tekin, 2000: 94) örneğinde görülen fiilden isim türeten -/z/+ eki kullanılmıştır. Birkaç sözcükte 'köz' sözcüğünde olduğu gibi fiil kökünden bir insan uzvu ismi türetmek için kullanılmıştır: 'agı-' 'konuşmak, söylemek', 'agız<agı-z' 'konuşma organı', 'bog-' 'boğumlamak' 'boguz<bog-u-z' 'boğaz' gibi*" (Hacıeminoğlu, 2008:27) örneklerini vererek "göz" kelimesinin kökenindeki "*kö-" fiiline işaret etmiş ve "güzel" kelimesinin etimolojisi ile ilgili birtakım tespitlerde bulunmuştur. Zira, "*Közel kelimesinin türeyiş zeminin köz olarak gösterilmesi anlamsal olarak, güzelin göze hoş gelen anlamına bağlanması noktasından, isabetli bir tespit olmakla beraber morfolojik olarak izaha muhtaçtır*" (Çakmak, 2012:27). Türkçenin tarihî ve çağdaş lehçelerinde +/Al/+ eki yalnızca Çuvaşçada isimden sıfat yapım

eki görevinde kullanılmıştır. Ekin sadece Çuvaşçada: 'ay+al' 'alt, aşağı, dip'<'ay' 'aşağı, dip', 'hışal' 'son, arka'<'hış' 'kıç, arka', 'tipel' 'ön, öndeki, birinci'<'tip' 'dip, aşağı, kök' (Ersoy, 2007:1295) gibi az sayıdaki örnekte yer alması araştırmacıları kelimeyle ilgili olarak söz konusu işlek olmayan bu +/Al/ eki yerine Eski Türkçeden bu yana çok işlek bir isimden isim yapım eki olan -/l/ (Hacıeminoğlu, 2008:22) ekine yöneltmiştir (Korkmaz, 1995:133-138). -/l/ ekinin fiilden sıfat yaptığı; 'tüke-' 'bütün ol-'<'tüke-l' 'bütün' (Gabain, 1979:93) 'yasa-' 'yap-, kur-, düzenle-' 'yasa-l' 'dizi, düzen, sıra' (Eckmann, 2009:53), 'çepçie-' 'hafifle-, ucuzla-' 'çepçel' 'ucuz' (Kirişçioğlu, 2007:1245), 'usa-' 'bık-, tembellik et-' 'usa-l' 'tembel, gamsız, ihmalkâr' (Paçacıoğlu, 2006:616) gibi örnekleri de göz önünde bulunduran Çakmak; "*... bu örnekler köze/ köse- /küse-: iste-, arzula- bekle- fiillerinden 'istenen arzu edilen anlamlarında' közel/ *kösel/ *küsel sıfatlarının türetilmesinin hem fonolojik hem morfolojik hem de semantik açıdan hiçbir sakıncası olmadığını gösteriyor. Güzel kelimesinin türeyiş zemini olarak zikredilen yukarıdaki fiillerin, köze-/ köse-/ küse-, menşeine ilişkin iki eklemlenme süreci olanaklı görünmektedir.*" yorumunu yapmaktadır (Çakmak, 2012:28). Ona göre 'köze-/ köse-/ küse-' fiilleri de göz anlamına gelen 'köz', 'kös' veya '*küs' isim köklerinden isimden fiil yapan bir +/A/- eki ile türetilmiş olabilir. Zira bu ekin tarihî Türk lehçelerinin hemen hepsinde insan uzvu isimlerinden geçişli ve etken çatılı fiiller türettiği örnekler mevcuttur: 'boyuna-<boyun+a-' 'dik başlı ol- gururlan-', 'elge-<elig+e-' 'ele-, elden geçir-' tile-<til+e-' 'dile-', 'men{gze-<men{giz+e-' 'benze-' (Hacıeminoğlu, 1984:145,168). Zaten, adı geçen örnekler arasında 'köze-' fiili de yer almıştır: 'köze-<köz+e-' 'gözle-, arzu et-' (Hacıeminoğlu, 1984:146,168). O halde belki de; "*Bahsi geçen örneklerin türetilmesi ile köse-, köze- ve küse- fiillerinin türeyişi, bir insan uzvundan aynı ekle fiiller türetilmesi, arasındaki benzerlik ve isim gövdesi ile türetilen fiil arasındaki anlam ilişkisi göz önüne alındığında, köze- ve köse- fiillerinin, köz ve kös isimlerinden türemesi muhtemeldir. Bu ihtimal üzerinden hareket edecek olursak, közel sözcüğüne köken olarak, köz ve kös isim gövdelerinin kökü olarak düşünülen ve Türkçenin yazılı metinlerinde rastlanılmayan, *kö- fiili gösterilebilir*" (Çakmak, 2012:28). Ayrıca, söz konusu fiillerin 'bekle-', 'gözet-', 'güt-' anlamlarına sahip ve ses olayları sonucu aynı kökten gelişen: "küs- (Arat, 2006:68) <küz- (Borovkov, 2002:186) küð- (DLT III 2006: 441) <küd- (Paçacıoğlu, 2006:382)" fiillerinden fiilden fiil yapan bir -/A/- ekiyle türemesinin olasılık dahilinde bulunduğu da söylenmiştir (Çakmak, 2012: 28). Bu görüşe göre Eski Türkçeden bu yana tüm lehçelerde fiil kök ve gövdelerine gelerek tabandaki anlamı güçlendiren ve ender olarak kullanılan bir pekiştirme eki olan bu ek (Hacıeminoğlu, 1984:42,97) 'kam-a-' 'kamaş-'<'kam-' 'kamaş-'; 'sor-a-' 'sor-, üst üste sor-'<'sor-' 'sor- '; 'on{g-a-' 'uygun gör - , beğen-'<'on{g-' 'iyileş- , kurtul-' ; 'tık-a-' 'tıka-, kapat-'<'tık-'tık-' örneklerinde de yer almaktadır (Hacıeminoğlu,1984: 42, 88, 98) ve aynı eklemlenme 'küs-e' yapısı için de düşünülebilir. Bu noktada, Gülensoy'un da 'küse-' örneğini 'küs-' maddesi altında ele aldığını yinelemek yararlı olacaktır (Gülensoy, 2007:592).

Yukarıda bahsedilen görüşlerin birçok açıdan tutarlı olduğunu belirtmekle beraber, bu eklemlenmelere alternatif olarak "*kū" ismine dayanan "kū+se->küse-" şeklinde bir etimolojinin çok daha muhtemel olduğu kanısındayız. Zira istemek anlamlı fiiller yapmak için Türkçedeki en uygun eklerinin başında "+/sA/-" eki gelmektedir. Bu etimolojiyi açımlamadan önce "kū+se-" eklemlenmesinde yer alan "+/sA/-" eki ile ilgili tartışmalara kısaca göz atmak faydalı olacaktır.

Türkoloji'de "+/sA/-" eki üzerine en çok tartışmanın yapıldığı eklerden birisidir. Tartışmaların temelinde bu ekin yalnızca isimden fiil yapma eki mi, yoksa hem isimden fiil hem de fiilden fiil yapma eki mi olduğu veyahut Türkçede bir ekin aynı anda hem isimden fiil hem de fiilden isim yapma eki olup olamayacağı konusu yer alır. Ekle alakalı ilk açıklamalar Dîvânü Lugâti't-Türk'te verilmiştir. Kâşgarlı Mahmud "+/sA/-" ekinin hem isimlere hem de fiillere gelebilen ender eklerden bir olduğunu belirtir. Ekin sa- "say-" fiilinin ekleşmesinden oluştuğunu söyleyen Kâşgarlı, ekteki "arzu etmek" anlamının Türklerin kullandığı ve "bir şey saydı" demek olan "sadı nenğni" sözünden kaynaklandığını açıklamıştır. Yine Kâşgarlı, sonu /r/ ve /l/ harfiyle biten üçten fazla harfli fiilere +/sA/- ekinin doğrudan gelmediğini, bu tür kelimelerin +/sA/- ekini almadan önce bir -ġ/-g ekiyle isimleştikten sonra bu eki aldığını belirtmiştir (Atalay, 2006). Örnek olarak: "barığsa-" "varmak istemek" (<bar-ığ+sa-), "keligse-" "gelmek istemek" (<kel-ig+se-), "acığsa-" "ekşi istemek" (<ac-ığ+sa-) : er açığsadı "adam ekşi istedi." yapıları gösterilebilir (Bulak, 2012b :67).

Gabain, "*Eski Türkçenin Grameri*" isimli eserinde bu eki +/sA/- ve -/gsA/- biçimleriyle iki türlü ele alır ve +/sA/- ekinin isimlere -/gsA/- ekinin fiillere geldiğini söyler (Gabain, 2007:59). Clauson ise +/sA/- ekini Karahanlı Döneminde sıkça kullanılan fiilden fiil yapma ekleri arasında göstermiştir (Clauson, 1972:XLVI). Atalay, ekin; sıfatlara, isimlere ve fiillere gelebildiğini ve "duymak" anlamıyla beraber "arzu etmek, istemek, olmak" anlamlarını da kapsadığını belirtir (Ata-

lay, 1945:10). Ercilasun, Eski Uygur Türkçesi ile Dîvânu Lûgati't-Türk'ten seçmiş olduğu örnekleri kullanarak Kaşgarlı'da fiilden fiil yapma eki -sā/-sē'den bahsedilemeyeceğini ancak isimden isim yapma eki –g'den veya –g düşünce onun yerine kaim olan –ı,-i,-u,-ü'den sonra –sā-/-sē-'nin geldiğini ve bu ekin isimden fiil yapma eki olarak kabul edilmesi gerektiğini söyler (Ercilasun, 1995:455, Yıldız, 2013:36). Hacıeminoğlu da "Karahanlı Türkçesi Grameri" isimli eserinde Ercilasun'la aynı görüştedir (Hacıeminoğlu, 2008:140,159). Kocasavaş da bu görüşe katılmakla beraber kimi araştırmacıların +/sA/- ekinin bir "sa-" fiilinden geldiğini söylemelerinin hiç değilse Türkçenin bilinen devirleriyle uyumlu olmadığını ifade eder (Kocasavaş, 1998:431-432). Dilâçar ve Korkmaz ise "sa-" fiilinin kaynaştıktan sonra ekleşmesi hadisesini kabul etmektedirler (Dilâçar 1975:417, Korkmaz 1990:147). Bulak, ekle ilgili görüşleri sıraladıktan sonra ekin isimden fiil yaptığını vurgular (Bulak, 2012:683-708). Bunlarla beraber konu hakkında Karahanlı Türkçesinde hem isme hem de fiile geldiği belirtilen ±/A/-, ±/Ar/-, ±/Gar/-, ±/Gır/- ve ±/k/- ekleri tanık gösterilerek +/sA/-'nın da böyle eklerden biri olabileceği görüşü de mevcuttur (Yıldız, 2013:36).

Her ne kadar bu ekin hem isimden fiil hem de fiilden fiil yapma görevi olduğunu söyleyen görüşler varsa da Türkologların önemli bir kesimi ekin isimden fiil yapma eki olduğu ve bir ekin hem isimden fiil hem de fiilden fiil yapmasının Türkçenin yapısına aykırı olduğu konusunda uyuşurlar. Bu konuda yapılan yayımlar oldukça ikna edicidir.

Eğer söz konusu ekin hem isimden fiil hem de fiilden fiil yapma görevi olduğu kabul edilseydi "küse-/köse-" fiili için "*kö-se-" eklemlenmesinden bahsedilebilirdi. Görmekle alakalı bir "*kö-" fiiline "arzu etmek, istemek" anlamları taşıyan "+/sA/-" ekinin getirilmesiyle "görmek istemek" anlamında bir fiil oluşur ve sözü edilen fiilin "görmek istemek" anlamıyla ortaya çıkıp zamanla anlam genişlemesine uğrayarak yalnızca "istemek, özlemek, hasret çekmek" anlamlarına gelmiş olması mümkün gözükürdü. Kaldı ki fiilin kavram alanındaki tüm kelimelerin anlamları bugün dahi "görmek istemek" ifadesini bünyelerinde taşımaktadır. TDK Güncel Türkçe Sözlük (GTS)'e bakıldığında "iste-" maddesinin tanımlamaları arasında "Görmek istediğini bildirmek" "*Sizi isteyen kimdi?*" tanımlamasının verildiği görülecektir. Yine GTS'de "özlemek" maddesindeki tanımlama şu şekildedir: "Bir kimseyi veya bir şeyi görmeyi, kavuşmayı istemek, göreceği gelmek" (URL-1). "küse-" fiilinin çeşitli lehçelerde kazandığı anlamlardan biri olan "imrenmek" yapısı da "bir şeyi kendinde görmek istemek" ifadesini içerir. Bu bağlamda birtakım Türk lehçelerinde görmek istemek anlamına gelen "körügse-" yapısının yalnızca "arzu etmek, istemek" anlamlarına evrilmiş olması da dikkat çekicidir. Örneğin tarihî Türk lehçelerinden Çağatay Türkçesine ait Muhâkemetü'l Lûgateyn'de "körüksemek" "canu gönülden istemek, arzu etmek, görmek istemek" şeklinde tanımlanmıştır (Özönder, 1996:130). Yahut Çağdaş Türk Lehçelerinden Türkmencenin sözlüklerindeki "küýseg [küýsöğ]", "küýsemek, göresiň gelmek islegi." (TS, 2016:62) maddesi benzerindeki tanımlamalarda yine görme isteği vurgusu söz konusudur. Bu örnekler hem çağdaş hem de tarihî Türk lehçelerinden başka birçok tanıklamayla çoğaltılabilir. Fakat yukarıda da belirtildiği üzere Türkçede +/sA/- ekinin yalnızca isimlerden sonra gelebildiği konusunda Türkologlar arasında büyük oranda bir mutabakat söz konusu olduğundan "küse-" fiilinin etimolojisinde +/sA/- ekinden bahsedilecekse bu ekten önceki yapının bir isim olması gerekliliği ortaya çıkar. O halde "*kö-" fiili +/sA/- ile oluşturulacak bir etimolojiden tabii bir şekilde elenir.

İşte, söz konusu +/sA/- ekinden önce gelen isim kanımızca "*kǖ" şeklindedir. Bu tespiti yapan araştırmacılardan Tezcan "kü"yü çağdaş Türk lehçelerinden Türkmencedeki küy[1] "ideal, ülkü, düşünce, fikir" ve Kırgızcadaki küülö- "azmak, kızmak, kızışmak" ile karşılaştırır (Tezcan, 1981:23-78), Erdal da "*küse- ve (X)gSA- ile türetilmiş fiillerin bir arada eski metinlerde bulunduğunu ve küse- fiilinin kökünün Eski Türkçede tanıklanmamış olduğunu*" belirtmektedir (Erdal, 1991:528). Özyetgin, Tezcan'ın söz konusu görüşlerine katılır ve fiilin etimolojisini *kǖ+se- 'istemek' biçiminde açıklar (Özyetgin, 2001:575) Güner, çalışmasında yukarıdaki görüşleri sıralalamakla beraber Clauson'un "küse-"in basit fiil olduğu (Clauson, 1972:749) kanaatinde olduğunu da hatırlatır (Güner, 2008:163-164).

Türkçede, yukarıda bahsi geçen Türkmen Türkçesindeki "küy" / "küyse-" ve Kırgız Türkçesindeki "küülö-" yapıları dışında "düşünce, fikir, ülkü" anlamlarıyla ilintili bir "*kǖ" ismine işaret eden başka sözcükler de mevcuttur. Örneğin Kırgız Türkçesindeki "kuut" "çiftleştirme" (Alimova, 2007:37) ve Yeni Uygur Türkçesindeki "kūsu-" 'kızışmak, dişi istemek' (Jarring, 1964:179) vb. yapılar da "*kǖ" ismi ile ilişkili gibi gözükmektedir. Bu noktada "An Etymological Dictionary of Altaic Languages"te basit fiil olarak algılanan "küse-" fiilinin Ön Türkçedeki biçiminin "kǖse-" şekilde verildiğini tekrarlamak da faydalı olacaktır (Dybo vd., 2003:829).

Eski Türkçe Döneminden bugüne Türkçe me-

tinlerde kendine yer bulan "küse-" fiilinin menşei ile ilgili birçok farklı görüş vardır. Örneğin Tuna, "*Orta Moğolcanın başlangıcında veya, bazıları için Eski Moğolca devrinde Türk diline girmiş ve Osmanlıcaya kadar gelmiş olmalıdır*" dediği sözcükler arasında "küse-" "imrenmek, gıpta etmek" (Tuna, 1972,1976) örneğini de verir (Gül, 2015:193). Kıpçak Türkçesindeki Moğolca unsurları inceleyen Nikolaus Poppe "Die Mongolischen Lehnwörter im Komanischen" başlıklı yazısında Moğolca olduğunu söylediği 49 kelime üzerinde durur (Poppe, 1962: 331-340). Bu kelimelerden birisi de "küse-" fiilidir (Sertkaya, 2014). Doerfer, Poppe'nin Kumancadaki Moğolca alıntı sözcükleri incelediği çalışmasındaki bütün görüşlere katılmadığını söyler ve bu çalışmada Moğolca olarak gösterilen kimi kelimelerin aslen Türkçe olduklarını belirtir. Doerfer'in aslen Türkçe olduğunu söylediği bu kelimelerden birinin de "küse-" fiili olduğu görülür (Doerfer, 1963-1975). Knüppel, 2009 yılında "Noch Einmal zu den mongolischen Lehnwörtern im Komanischen" adlı çalışmasında Poppe'nin söz konusu çalışmasını değerlendirerek "küse-" ve "küsenç" kelimelerinin de içinde olduğu birtakım kelimeler hakkında yeni bilgiler vermiştir (Knüppel, 2009:353-361). Dybo ve arkadaşları ise çalışmalarının "küse-" fiilini ele aldıkları maddesinde bu kelimeyle ilgili olarak "*Mong. may be<Turkic.*" ifadesini kullanarak kelimenin Türkçede Moğolcadan daha eski bir kullanıma sahip olabileceğini belirtirler (Dybo vd., 2003: 829). Benzer yapıların diğer Altay dillerindeki izlerinden yola çıkılarak Kelimenin Altay Dil Birliği döneminden beri kullanılageldiği de söylenenler arasındadır.

2. "küse-" Fiilinin Tarihî Türk Lehçelerindeki Durumu

Köktürk metinlerinde tespit edilemeyen "küse-" fiiline, Eski Uygurca metinlerde rastlanır. Aynı kelimeden türemiş "küsençig", "küsüş", "küsüşlüg" gibi kelimeler de aynı metinlerden takip edilebilir[2]. Bu örneklerden bazıları aşağıda sıralanmıştır:

küse-: istemek, dilemek, arzulamak (Ölmez, 1991:103).

"ırı oğul küseser, bultup / ed tavar tileser, taptıp" [oğlan isterdin, buldun./ mülk, mal dilerdin, buldun.] (QTYA: 255)

"yirtinçüde edgü kılınçda yorıgalı küseser[3] bolar" [dünyada iyi ameli arzu ederse bunlar] (AY 72/2)

"küsemiş küsüşleri kongül iyin kaṅgay(-lar)» [dilemiş (oldukları), diledikleri (de) gönüllerince yerine gelecek(tir).] (AY III 35.b/12)

"toyın bolġalı küseyür" 'keşiş olmak istiyor' (MS 2.13v17)

küsençig (küse-n-ç+sig): arzulanan, temenni edilen, istenilen. (Kaya, 1994:580)

Eski Türkçeden beri +/sIg/+, tali olarak da +/çIg/+ ekleri "gibi, benzer" anlamlarını verir. (Coşar, 2016:1219) "küsençig<küse-n-ç+sig " kelimesiyle aynı yapıda aḳlançıġ<aḳ+la-n-ç+sıġ 'nefret edilen, kötülenen' (ETŞ 10/41), amrançıġ<*amur+a-n-ç+sıġ 'sevimli, cana yakın' (AY 681/18), ḳorḳınçıġ<ḳorḳ-ı-n-ç+sıġ 'korkunç, korkulan şey' (MS 68/7), ulınçıġ<ulı-n-ç+sıġ 'dolambaçlı' (AY 122/20), yarsınçıġ<yar+sı-n-ç+sıġ 'iğrenç' (AY 122/20)" gibi yapılar da Türkçede mevcuttur (Şen, 2008-II:112). Gabain de bu ekle ilgili kulsıg "köle gibi, kul gibi", begsig "bey gibi, beye yakışır" örneklerini vermiştir (Gabain, 1988:48). "Küsençig" kelimesinin Eski Uygurcadaki kullanımı ile ilgili kimi örnekler aşağıda sıralanmıştır:

"yirtünçüdeki kop törlüg küsençig mengilerke tükellig bolsunlar" [dünyadaki çok türlü arzulanan sevinçlere tümüyle erişsinler] (AY 120/6,7)

"Maytrı burxan belgürer yaŋı kün küsençig körünç birle tuşar» [Maytrı burkan görünecek ve o, yeni günde arzulanan piyese tesadüf edecektir] (MS 104/9)

"küsençigsizin mengi tegingülük ol, anı teg orunlarta" [hiçbir arzu beslemeden huzura ermeli, öyle yerlerde] (QTYA: 208)

küsüş (küse-ş): istek, dilek, arzu (Ölmez, 1991:103).

Fiilden isim yapım eki "-/ş/+" eki burada olduğu gibi kendisinden önceki ünlüyü daraltabilir. [Örnek: alḳa- 'övmek' fakat alḳış] (Ata, Tulum, 2013:49) "Küsüş" kelimesinin Eski Uygurcadaki kullanımı ile ilgili kimi örnekler aşağıda sıralanmıştır:

"alku tınl(ı)glar küsüşin kanturgalı udaçı siz" [bütün canlıların arzusunu karşılamaya muktedirsiniz.](AY 481/23)

"tınlıġlarnıng küsüşün ınçıp" [canlıların dileğini böylece (yerine getirebilir.)](KP 15/1)

"On türlüg bu kut küsüşüg edgüti tutalım" [on türlü bu saadet arzusunu iyice tutalım.] (Recebli, 2010:208)

küsüşlüg (küse-ş+lüg): istekli, arzulu, isteyen, arzulayan (Ölmez, 1991:103).

"artukrak arıngalı küsüşlüg erserler" [haddinden fazla temizlenmek için istekli iseler] (AY 72/16)

"boşğunġalı küsüşlügler bu sakınç kılġu erür" [Öğrenen arzulular bu niyeti ediyor.] (QTYA: 208)

kösädük (küsä-dük): İstek. (Gabain, 1988:51)

Eski Türkçede "-/duk/+, -/dük/+; -/tuk/+, -/tük/+" şekillerinde olan fiilden isim yapma eki aracılığıyla oluşturulmuş "kösädük" örneğindeki gibi söz konusu ekle türetilmiş "umduk=um-duk : ümit" ve "konduk=kon-duk: yerleşme" gibi örnekler de mevcuttur (Gabain, 1988:51).

"Küse-" fiili, Karahanlı Türkçesi eserlerinde de kendine yer bulur. Kutadgu Bilig'de bir özel ad bu fiilden türetilerek oluşturulmuştur. Söz konusu yapıların Karahanlı Türkçesindeki kullanımlarına bazı örnekler aşağıda sıralanmıştır:

küse-/küsē-[4]**:** İstemek, arzulamak, özlemek (Üşenmez, 2006:300).

"ol anı körmekin küsēdi" [o onunla buluşmayı arzuladı.](Dankoff, Kelly. 2005: 337)

"küser erdüm artuk sini körgüke/ bu kün buldum inçlik sanga kelgüke"[seni görmeyi candan istiyordum/sana gelmek için ancak bugün fırsat bulabildim.] (KB 3308)

"eren hayrı şerri küsep keçmez ol" [insanların iyilik ve kötülükleri arzu etmekle geçmez] (AH 373)

küsemiş (küse-miş)[5]**:** Antroponim. Kutadgu Bilig'de Ay Toldı'nın dostu (Üşenmez, 2006:300).

Kutadgu Bilig'de kişi adları çeşitli kavramları simgeler. "Küsemiş" de arzu, dilek ve özlemi temsil etmektedir. Bu Karakter Ay Toldı'nın has haciple tanışıp görüşmesini, dileğini ona ve hükümdara iletmesini sağlamıştır (Önler, 2002:180, Ergene, 2016:253). "Küsemiş" kişi adının Kutadgu Bilig'deki kullanımı ile bir ilgili örnek aşağıda gösterilmiştir:

"adaş tuttı ay toldı eḍgü kişi / küsemiş atı erdi eḍgü işi" [Ay-Toldı'nın bu dostunun adı Küsemiş'ti; insanlara iyilik edinmeyi kendisine iş edinmişti.] (KB 502)

Söz konusu fiil, Harezm Türkçesi eserlerinde de Karahanlı Türkçesindekilerle anlam ve biçim bakımından hemen hemen aynıdır. Kelime ve türevlerinin Harezm Türkçesindeki kullanımlarına bazı örnekler aşağıda sıralanmıştır:

küse-: istemek, arzu etmek, özlemek (Ünlü, 2012:365).

"körküñe muñluġ boluban, körkini men küseyür" [yüzünü görmek istediğim zaman seni özlerim.] (KE 61v/11) (Ata, 1997:106)

"güher ilgimge kirgey tip küser men"[cevher elime geçecek diyip arzu ederim] (HŞ 2583) (Hacıeminoğlu, 2000:331)

küsiş: istenilen, değerli, nadir (Ünlü, 2012:365).

"İdriş peyġamber ʿaleyhi's-selām ol ʿömri üküş didārı küsiş...." [İdris Peygamber Aleyhi's-selam o ömrü çok, yüzü değerli...] (KE 19v/13) (Ata, 1997:28)

"küse-" fiili ve bu fiilden türetilen kelimelerin Kıpçak Türkçesindeki kullanımları ile ilgili bazı örnekler de aşağıda sıralanmıştır:

küse-: arzu etmek (Toparlı vd., 2007:169).

küse-gil: Arzu et (TA, 39b/12)

küsen-: arzu etmek, istemek (Toparlı vd., 2007:169).

küsen!: (CC, 10b/12) *(Lat. desidera, Far. zandîd kun)*

küsendüm (CC, 10b/11) *(Lat. desiderauj, Far. zandîd kärdäm)*

küsenür-mėn: (CC, 10b/10) *(Lat. desidero, Far. zandîd mēkunäm)*

küsenmek: arzu etme, isteme (Toparlı vd., 2007:169).

küsenmek: (CC, 10b/13) *(Lat. desiderium, Far. zandîd)*

küsenç: arzu, istek, özlem, umut (Toparlı vd., 2007:169).

"arılarnıng küsençi barçaga medet bolgul" [azizlerin hasreti, sen herkese çare ol] (CC 146,1)

öterding barça tügel küsençlering *tengrige [Bütün dileklerini Tanrı'ya ilettin]* (CC 140,9)

ave kız kim <u>küseng</u> öze kıçkırıp sen tengrige [Selam ey erden! Ki isteğinle seslendin sen Tanrı'ya.] (CC 69a/5)

küsengen: arzu, istek, dilek (CC, s.770).

mėnim <u>küsengenimni</u> tamam ėtkil [benim arzumu yerine getir.] (CC, 57b/31)

Eski Anadolu Türkçesi döneminde ise fiilin "köse-" biçimiyle araştırmalarda yer aldığı görülmektedir.

köse-[6]**:** gıpta etmek, imrenmek, yarsımak (URL-2).

"...ve dahi Şerifüddin ebi'l-İzzü'l-Hanefî bu ölüme <u>köseyip</u> dururdu." [ve Şerifüddin ebi'l-İzzü'l-Hanefî bu ölüme imrenip dururdu." (TİKT XV.192)

"....anın mertebesine <u>kösedikleri</u> için*....."* *[... onun mertebesine imrendikleri için...]* (TİKT XV. 196)

"Cemi' halk bu ölüme <u>kösediler</u>. [Tüm halk bu ölüme imrendiler.] (TİKT XV.192)

3. "küse-" Fiilinin Çağdaş Türk ve Moğol Lehçelerindeki Durumu

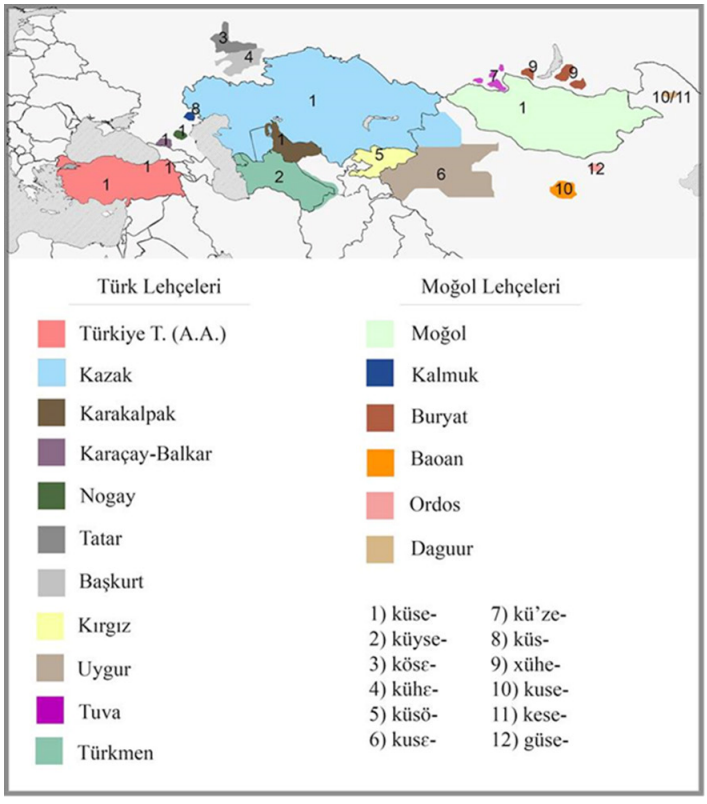
"küse-" fiili Çağdaş Türk ve Moğol Lehçelerinin birçoğunda varlığını sürdürmektedir. Kazak, Nogay ve Karakalpak Lehçelerinde "küse-": "canı çekmek, arzu etmek, özlemek" biçiminde yer alan bu yapı Kırgız Türkçesinde yine benzer anlamlarda "küsö-" şekliyle bulunmaktadır (Dybo vd., 2003:829). Türkmen Türkçesi söz konusu olduğunda ise bir parantez açılmalıdır. Yukarıda "*kū+se-" şeklinde verilen etimolojideki "*kū" isminin kalıntısı "küy" biçimi ve "düşünce, hayal, niyet, akıl, fikir, ülkü" anlamlarıyla bu lehçede günümüzde de yaşamaktadır. Türkmen Türkçesinde "küy" isminden türeyen "küydeş", "küylenmek", "küyli" gibi yapılar da mevcuttur. Eski Türkçedeki "küse-"nin Türkmen Türkçesindeki eş değeri "küyse-" yapısı da "özlemek, arzu etmek, istemek, hasretini çekmek, göresi gelmek" gibi anlamları bünyesinde taşıyarak kullanılagelmektedir. "küyse-" fiilinden türemiş "küyseg" yapısı da Türkmen Türkçesindeki söz konusu fiille ilgili bir diğer örnektir (TS, 2016:62). Yine benzer anlamlarda olmak üzere Tatar Türkçesinde "kösɛ-" Yeni Uygur Türkçesinde "kusɛ-" ve Başkurt Türkçesinde ise "kühɛ-" biçimlerinde yaşamakta olan kelime Tuva Türkçesinde "kü'ze-" ve Karaçay-Malkar Türkçesinde ise "küse-" biçimindedir (Dybo vd., 2003:829). Karapapak-Terekeme Türkçesinde de "özenmek, gıpta etmek" anlamlarına gelen ve "küsen-" biçiminde bir fiilin mevcut olduğu belirtilmelidir (Özkan, 2015:238). Yapı, "küse-" fiiline -/n/- çatı ekinin getirilmesiyle oluşmuş ve bu şekilde kalıplaşmıştır.

Bu fiilin Türkiye Türkçesi ölçünlü yazı dilinde "küse-" biçiminde bulunmadığına yukarıda değinilmişti. Türkiye Türkçesi Ağızlarında ise durum farklıdır (Akar, 2000:106-130). "Beğenmek, imrenmek" anlamlarına gelen "küse-" fiili ve yine aynı anlama gelip söz konusu fiilin -/n/- çatı ekiyle eklemlenmiş biçimi olan "küsen-" fiili Derleme Sözlüğü'nde yer almakta ve bazı ağızlarda ["küse-" = Konya Ağzı], ["küsen-" = İrişli-Bayburt, Sarıkamış-Kars Ağızları] yaşamayı sürdürmektedir (URL-3). Yine bu kelimeden türediği düşünülen ve "istenilen, beğenilen, hoşa giden biçimde" anlamlarına gelen "güsenç" kelimesine de Yalova İli Yerli Ağzında rastlanılmıştır (Çelik, 2018:416). Eski Türkçede "istemek, dilemek, arzulamak" anlamlarına gelen "küse-" yapısının anlamının Anadolu Ağızlarında "beğenmek, imrenmek" şekline dönüştüğü dikkati çeker. Yine Eski Türkçede küsençig (küsenç+sig) yapısının içinde yer alan ve "küsençig" biçimiyle "arzulanan, temenni edilen, istenilen" anlamına gelen bir kelime türeten "küsenç" yapısıyla, Kodeks Kumanikus'ta "arzu, istek, özlem, umut" biçiminde karşılaşıldığı vurgulanmalıdır. Aynı kelimenin Yalova İli Yerli Ağzında "güsenç" biçiminde, zarf görevinde kulanılması ve Eski Türkçedeki anlamı ile aynı doğrultuda "istenilen, beğenilen, hoşa giden biçimde" anlamını taşıması da yine dikkate değerdir.

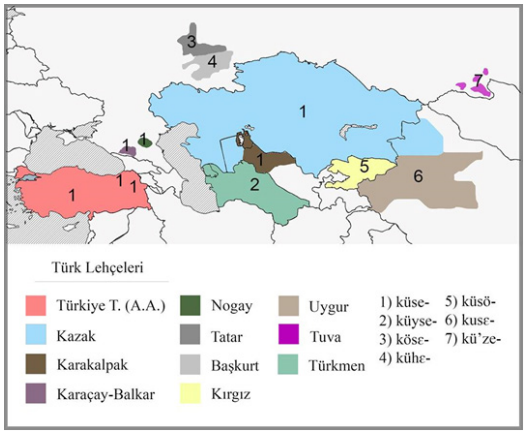
"küse-" fiili Türkiye Türkçesi ölçünlü yazı dilinde kendisinden türeyen kimi kelimelerin içinde ise yaşamını sürdürmektedir. TDK Güncel Türkçe Sözlükte yer alan "kösnü" = "şehvet" (URL-1) kelimesinin kökeni "küse-/köse-" fiiline dayanır (Gülensoy, 2007:558): "köse-n-üg>>kösnü". Zaten, kimi çağdaş Türk lehçelerinde de "küse-" fiili "şehvet" kavramını çağrıştıran yapılarda hala kullanılagelmektedir. Örneğin Yeni Uygur Türkçesindeki "kūsu-" fiili 'kızışmak, dişi istemek' (Jarring, 1964: 179) anlamına gelir, Kırgız Türkçesinde "küse-" fiiliyle aynı kökten türeyen "kuut", "çiftleştirme" (Alimova, 2007:37) demektir. TDK Güncel Türkçe Sözlük'te yer alan yapılardan "kösnül" = "erotik" (URL-1) isminin de etimolojisi "küse-/köse-" fiiline bağlanır. Anadolu Ağızlarında yaşayan kelimelerden "kösnük"/"kösmük"/"-kösnek"/"küsnek"/"küsnük" = "1.*Çiftleşmek isteyen at, eşek vb. hayvan.", "2.cinsel sapık erkek.", "3.isterik kadın"* ve *"kösnü-"*/ "küsne-"= "At, eşek vb. hayvanlar çiftleşme istemek" yapılarının bünyesinde yine "küse-" fiili vardır. Yine Türkiye Türkçesi ölçünlü yazı dilinde yer alan "güzel" sözcüğünün etimolojisini "küse-" fiiliyle ilişkilendiren araştırmacılar da mevcuttur (Çakmak,

DOI: 10.7816 /idil-07-45-01

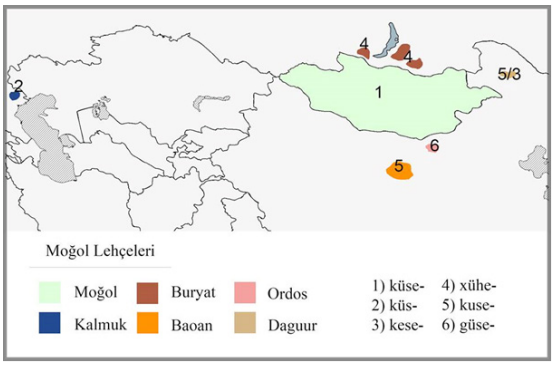
2012:27). Bu bağlamda Tuva Türkçesinde "küse-" fiiliyle ilişkili bir "küzel" kelimesinin halihazırda kullanılmakta olduğunu ve "istek, arzu, emel, heves, hayal etmek" anlamlarına geldiğini belirtmek faydalı olacaktır (Arıkoğlu, Kuular, 2003:73). Moğol ölçünlü yazı dilinde "küse-" şeklinde yer alan bu fiil, Çağdaş Moğol Lehçelerinde de yaşamını sürdürmektedir. Söz konusu fiilin, Buryat Lehçesinde "xühe-", Kalmuk Lehçesinde "küs-", Daguur Lehçesinde "kuse-", "kese-", Baoan Lehçesinde "kuse-" ve Ordos Lehçesinde "güse-" şeklinde yer aldığı bilinmektedir (Dybo vd., 2003: 829). Yine bu fiilin menşei konusunda farklı görüşler olduğu yukarıda belirtilmişti. Aşağıda ise kelimenin çağdaş Türk ve Moğol lehçelerindeki durumu haritalandırılmıştır.

Harita 1. Çağdaş Türk ve Moğol Lehçelerinde "Küse-" Fiili

Harita 2. Çağdaş Türk Lehçelerinde "Küse-"Fiili

Harita 3. Çağdaş Moğol Lehçelerinde "Küse-" Fiili

Notlar

1. Talat Tekin, Çuvaşça, Özbek ve Azeri gibi lehçelerdeki bazı /y/, /h/, /v/, /l/, /r/ ünsüzlerinin kısalan aslî uzunlukların etkisiyle türediğini savunmuştur (Tekin, 1975:196,209,231). Başdaş (2007:97), "Türkiye Türkçesinde de birkaç örnekte, aslî uzun ünlüler yanında sonradan türedikleri anlaşılan /f/(</v/), /ğ/, /y/ ünsüzlerini, uzunluk belirtisi olarak değerlendirmek mümkündür" der (Başdaş, 2007:97). Bu tespitler diğer Türk lehçelerinden verilecek örneklerle de çoğaltılabilir. Bu bağlamda, Türkmen Türkçesinde de "küy" sözcüğünde olduğu gibi kimi sözcüklerde görülen "y" türemesinin uzun ünlü kalıntısı olduğu çıkarımı yapılabilir. Yani,"*kū"> "küy" gelişimi oldukça muhtemeldir.

2. Türkoloji ile ilgili çalışmalarda bu yapılar okuyuş tercihleri sebebiyle çok şekillilik gösterebilmektedir. Örneğin Caferoğlu'nun "Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü"nde bu makalede işlenen yapıların "kösä-" /"közä-", "kösänçig / küsänçig, "kösüş / közüş", "kösüşlüg" gibi fonetik açıdan farklı biçimleri de mevcuttur. (Caferoğlu, 1968: 118,119) Talat Tekin, "Notes on an Introduction to the Turkic Studies" (Tekin, 1972) isimli çalışmasında Karl H. Menges'in "An Introduction to the Turkic Studies" (Menges, 1968) isimli çalışmasını değerlendirirken "Menges, küse- "istemek" eylemini köse- olarak okuyor ki şüphesiz yanlıştır: krş. CC küsemek "arzu", küsenç ay., küse-n- "dilemek, arzulamak", Kar. L.T. küsen- ay., Kzk., Kkalp., Nog. vb. küse-, Tuv. küze-, Trkm. küyse-<*kūse- vb.(krş. ayrıca Mo. küse- ay.)." şeklinde bir açıklama yaparak bu okumayı eleştirir (Tekin, 1972).

3. Rentzcsh, örnek cümlede de görüldüğü üzere Eski Uygurcada istek ile olanaklılık ifadelerinin çoğu zaman bir ulaçtan istifade edilerek yapıldığını ve genellikle "küsemek" yardımcı öğe kullanımlarında -/GAlI/ ulacının tercih edildiğini belirtir (Rentzcsh, 2013:336).

4. Atalay'ın "Dîvânü Lûgat-it-Türk Tercümesi I-II-III" isimli çalışmasında kelime "köse-" şeklinde

gösterilmişken (Atalay, 1943), Ercilasun ve Akkoyunlu'nun "Dîvânu Lûgati't-Türk Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin" (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015) isimli eserinde "küse-" ve Dankoff ve Kelly'nin araştırmalarından çevrilerek hazırlanan "Mahmûd el-Kâşgarî Dîvânü Lûgati't-Türk" (Dankoff, Kelly, 2009) isimli eserde "küsē-" biçiminde gösterilmiştir.

5. "Küsemiş 'personel name' < küse- 'to wish, desire, long for...'" (Clauson, 1972:749).

6. Kelimenin yazılışı Eski Anadolu Türkçesinin imlası dolayısıyla "كسيك", "هسك يرلكد", "رلدسك" gibi şekillerde olduğu için kesin bir şekilde "küse-"/"-köse-" fonetik ayrımına gitmenin mümkün olmadığını da belirtmek gerekir.

7. Haritaların hazırlanmasında "An Etymological Dictionary of Altaic Languages"te yer alan veriler esas alınmıştır (Dybo vd., 2003).

KAYNAKLAR

Akar, A. (2000). Divânü Lugâti't-Türk ile Anadolu Ağızlarındaki Ortak Unsurlar Üzerine Bir Deneme. *Divânü Lugâti't-Türk Bilgi Şöleni Bildirileri*, (7-8 Mayıs 1999, Ankara), Ankara: Türksoy Yayınları, s. 106-130.

Alimova, C. (2007). Kırgız Türkçesinde Asli Ünlü Uzunlukları. *Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. S. 2 / 2 Spring. s. 28-40.

Arat, R.R. (2006). *Kutadgu Bilig*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Arat, R.R. (2006 B). *Edib Ahmed b. Mahmud Yükneki Atabetü'l Hakayık*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Argunşah, M., Güner G. (2015), *Codex Cumanicus*, İstanbul: Kesit Yayınları.

Arıkoğlu E., Kuular K. (2003). *Tuva Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ata, A. (1997). *Kısasü'l-Enbiyâ*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ata, A. Tulum, M.M.. (2013). *Uygur Türkçesi*, TC. Anadolu Üniversitesi Yayını No:2433, Açıköğretim Fakültesi Yayını No:1413.

Atalay, B. (1943). *Divanü Lûgat-it Türk Tercümesi*. Ankara: Alâeddin Kıral Basımevi.

Atalay, B., (1945), *et-Tuhfet-üz-Zekiyye fî Lugat-it-Türkiyye*, İstanbul: Türk Dili Kurumu Yayınları.

Barutçu, Özönder, Sema (1996). Muḥākemetü'l-*Lüġateyn İki Dilin Karşılaştırılması*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Başdaş, C. (2007). Türkiye Türkçesinde Asli Uzunluk Belirtileri, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume2/2 Spring, s. 89-101.

Borovkov, A.K. (2002). Orta Asya'da Bulunmuş Bir Kur'an Tefsirinin Söz Varlığı (XII.-XIII. Yüzyıllar). (Çev. Halil İbrahim Usta ve Ebülfez Amanoğlu). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Bulak, Ş. (2012). Türkçede +sA- İsimden Fiil Yapma Eki. *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 7/3, Summer, s. 683-708.

Bulak, Ş. (2012 B). "Kelime Türetme ve Bir Kelime Türetme Önerisi: Çaysa- Üzerine". *The Journal of Academic Social Science Studies International Journal of Social Science*. Volume 5 Issue 1, February, s.63-74.

Clauson, S.G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-thirteenth Century Turkish*. Oxford: Oxford University Press.

Coşar, A.M. (2016). Türkçede "–mIş Gibi Yapmak": -sIn Eki, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, Sayı: 5/3, s. 1216-1224.

Caferoğlu, A. (1968). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.

Çakmak, S. (2012). Gösteren ve Gösterilen Boyutlarıyla Türkçede "Güzellik" Kavramı Üzerine. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (48), s.17-40.

Çelik A. (2018). *Yalova İli Yerli Ağzı*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.

Dankoff, R., Kelly, J. (2009), *Dîvânu Lugâti't-Türk*, Çev. Serap Tuba Yurteser, Seçkin Erdi, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Dilaçar, A. (1975). Karahanlı Türkçesinde Üç Fiil Eki. *Bilimsel Bildiriler-1972*. Ankara:Türk Dil Kurumu Yayımları: s.413-418.

Doerfer, G. (1963-1975). *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen*. I-IV. Wiesbaden.

Doğan, L. (2005). Türk Dilinde Organ Adları Üzerine Bir İnceleme-Ana ve Temel Kavramlar. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* .Cilt 6, sayı 1, s.141-163.

Duman, G.B., Sorokina O. (2017). Çuvaş Türkçesinde Göz İle Kurulmuş Deyimler ve Türkiye Türkçesiyle Karşılaştırılması. *Dil Araştırmaları*. Güz 2017/21, s.113-128.

Dybo A. V. vd. (2003). *An Etymological Dictionary of the Altaic Languages I, II, III*. http://starling.rinet.ru. (10.03.2018)

Eckmann, J. (2009*). Çağatayca El Kitabı*. (Çev. Karaağaç). İstanbul: Kesit Yayınları.

Ercilasun, A. B. (1995). Kâşgarlı Mahmud'da "–Sâ-/-Sê-" Eki, , *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi* , C: 1995/I, S: 521, s. 449-455.

Ercilasun, A. B., Akkoyunlu Z. (2015). *Dîvânü Lugâti't-Türk*. Ankara: Türk Dili Kurumu Yayınları.

Erdal, M. (1991). *Old Turkic Word Formation I-II*, Wiesbaden.

Ergene, O. (2017). Kutadgu Bilig'de Özel Adlar. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 58, s.245-288.

Ersoy, F. (2007). Çuvaş Türkçesi. *Türk Lehçeleri Grameri* (Ed. Ahmet B. Ercilasun). Ankara: Akçağ Yayınları, 2007.

Gabain, A.V. (1979). Codex Cumanicus'un Dili. *Tarihi Türk Şiveleri*. (Ed.Mehmet Akalın) Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları.

Gabain, A. V. (2007). *Eski Türkçenin Grameri* (çev.: M. AKALIN). Ankara: TDK Yayınları.

Gül, B. (2015). Orta Asyadan Anadoluya Moğol Yayılımının Dilsel Sonuçları. *Türkbilig*. 2015/30, s.187-200.

Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü I-II*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Güner, G. (2008). *Karahanlı Türkçesinde Fiil*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.

Günşen, A. (2006). "göster- ve görset-/ körset-Fiillerinin Yapısı Üzerine". *Erciyes Ünv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. Sayı: 20, Yıl : 2006/1, s.35-49.

Hacıeminoğlu, N. (1984). *Yapı Bakımından Türk Dilinde Fiiller*. Ankara: Cönk Yayınları.

Hacıeminoğlu, N. (2000). *Kutb'un Husrev ü Şirin'i ve Dil Hususiyetleri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Hacıeminoğlu, N. (2008). *Karahanlı Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Hamilton, J. R. (1998). *Budacı İyi ve Kötü Kalpli Prens Masalının Uygurcası: Kalyanamkara ve Papamkara*. İstanbul: Simurg Yayınları.

Janhunen, J. (2003). *The Mongolic Languages*. Londra: Taylor & Francis Group.

Jarring, G. (1964). *An Eastren Turki-English Dialect Dictionary*, Lund.

Kaya, C. (1994), *Uygurca Altun Yaruk Giriş, Metin ve Dizin*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Kirişçioğlu, M. F. (2007). Saha Türkçesi.Türk Lehçeleri Grameri. (Ed. Ahmet Bican Ercilasun). Ankara: Akçağ Yayınları.

Knüppel, M. (2009). "Noch Einmal zu den mongolischen Lehnwörtern im Komanischen, *Turcica*, Volume 41. s. 353-361.

Kocasavaş, Y. (1998). +sa-/+se- İsimden Fiil Yapma Eki ile -sa-/-se- Fiilden Fiil Yapma Eki ve Genişlemiş Şekilleri. *TDED*. C. XXVIII, İstanbul. s. 419–434.

Korkmaz, Z. (1995). *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*. Birinci Cilt. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Menges, K.H. (1968). The Turkic Languages and Peoples. *An Introduction to The Turkic Studies. Ural-Altaische Bibliotheque XV.*, Otto Harrassowitz, Wiesbaden, XIV.

Ölmez, M. (1991). *Altun Yaruk III. Kitap (=5. Bölüm Suvarṇaprabhasasūtra)*. Ankara: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi.

Önler, Z. (2002). Kutadgu Bilig'de İktidar Kavramı Ve Siyaset Anlayışı. *Türkler*, C. 5, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s. 179-186.

Özkan, A. (1998). *Tarih-i İbn-i Kesîr Tercümesi*. An-

kara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Özkan, F. (2015). Türkçenin Karapapak-Terekeme Ağzındaki Eski İzleri. *Türkbilig*. Sayı:30: s. 231-243.

Özyetgin, A. M. (2001). *Ebû Hayyân Kitâbü'l-İdrâk li-lisâni'l-Etrâk Fiil: Tarihi Karşılaştırmalı Gramer ve Sözlük Denemesi*.Ankara: Köksav Yayınları.

Paçacıoğlu, B. (2006). *VIII-XVI. Yüzyıllar Arasında Türkçenin Sözcük Dağarcığı*. Ankara: Bizim Büro Basımevi.

Poppe, N. (1962). Die Mongolischen Lehnwörter im Komanischen. *Németh Armağanı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, Sayı 191, s. 331-340.

Recebli A. (2010). *Qedim Türk Yazısı Abideleri, 4 Cildde, Qedim Uyğur Yazısı Abideleri, II Hisse*. Bakü: Elm ve Tehsü.

Rentzsch, J. (2013). Batı Rumeli Türkçesinde Yardımcı Yapılar. *Uluslararası Dil ve Edebiyat Çalışmaları Konferansı "Balkanlarda Türkçe" Hëna e Plotë "Beder" Universitesi 14-16 Kasım, Bildiri Kitabı*, 1. Cilt, Tiran/Arnavutluk, s.327-340.

Sertkaya, A. (2014). *Moğolca'dan Türkçe'ye ve Türkçe'den Moğolca'ya Geçen Kelimelerin Sistematiği ve Bu Alınçlamalar Üzerine Yapılan Çalışmalar*, Türk-Moğol Araştırmaları Çalıştayı, Ankara.

Sertkaya, O. F. (1986). Maitrisimit Nom Bitig. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*. 1982-1983, s. 253-280.

Şen, M. (2008). Miktar Zarfı Olarak Kullanılan Kelimelere Lengüistik Bir Bakış. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten,* Vol. 2008/II, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayımları, s.109-123.

Tekin T. (1972). Notes on an Introduction to the Turkic Studies. *Sonderabdruck aus den Finnisch-ugrische Forschungen XXXIX*. s. 351-365.

Tekin, T. (1975). *Ana Türkçede Aslî Uzun Ünlüler*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.

Tekin, T. (2000). *Orhon Türkçesi Grameri*. Ankara: Sanat Kitabevi.

Tezcan, S. (1981), "Kutadgu Bilig Dizini Üzerine", *Belleten*, C. XLV/2, s. 23-78.

Toparlı v.d., (2000). *Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Toparlı vd. (2007), *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Türk Dili Kurumu Yayınları.

TS (2016). *Türkmen Diliniñ Düşündirişli Sözlügi II Tom*. Aşgabat: Türkmen Devlet Neşriyatı.

Tuna, O. N. (1972). Osmanlıcada Moğolca Ödünç Kelimeler I. *Türkiyat Mecmuası*. XVII: s. 209-250.

Tuna, O. N., (1976). Osmanlıcada Moğolca Kelimeler II. *Türkiyat Mecmuası*. XVIII: s. 281-314.

Ünlü, S.(2012). *Harezm Altınordu Türkçesi Sözlüğü*, Konya: Eğitim Kitabevi.

Üşenmez, E. (2006). *Karahanlı Türkçesi Sözlüğü*, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Kütahya.

Yıldız, H. (2013). Türkçede {-(y)IsAr} Eki ve "istemek" Anlamlı Fiiller Üzerine Notlar, *Türk Kültürü*, 2013/1, s. 29-46.

İnternet Kaynakları:

URL1- TDK Güncel Türkçe Sözlük,http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com _gts (Erişim tarihi 6 Nisan 2018)

URL-2- TDK Tarama Sözlüğü,http://www.tdk.org.tr/index.php?option=com_tarama&

view =tarama (Erişim tarihi 6 Nisan 2018)

URL-3- TDK Derleme Sözlüğü, http://www.tdk.org.tr/index.php?option=com_ttas&

view=ttas (Erişim tarihi 6 Nisan 2018)

Kısaltmalar

Kısaltmalar	Açıklamalar
AA	Anadolu Ağızları
AH	Atabetü'l-Hakayık
AY	Altun Yaruk
CC	Codex Cumanicus
ETŞ	Eski Türk Şiiri
DLT	Dîvânü Lugati't-Türk
GTS	Güncel Türkçe Sözlük

DOI: 10.7816 /idil-07-45-01

HŞ	Husrev ü Şîrîn
KB	Kutadgu Bilig
KE	Ḳısasü'l Enbiyâ
KP	Kalyanamkara ve Papamkara
MS	Maitrisimit
QTYA	Qedim Türk Yazısı Abideleri
TA	Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî
TDK	Türk Dil Kurumu
TİKT	Tarih-i İbn-i Kesîr Tercümesi
TS	Türkmen Diliniñ Düşündirişli Sözlügi